

Գրիգորյան Սուսաննա (Հայաստան,

ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ)

**ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑՈՒ «ԳԻՐՔ ՔԱՐՈԶՈՒԹԵԱՆ» ԶՄԵՐԱՆ ՀԱՏՈՐԻ
ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Գրիգոր Տաթևացին դեռ իր օրերում ազգերին և ժողովուրդներին միմյանցից տարբերող բնական հատկանիշների մեջ բացի աշխարհագրական սահմանից, նշում է նաև լեզուն: Սրանց կարելի է ավելացնել պատկերավոր մտածողությունը, որ ժողովրդից-ժողովուրդ այնքան տարբեր է, որ բառացի թարգմանությունը ուղղակի զավեշտի կարող է հանգեցնել. ասենք հայերենում շատ տարածված «տնաշենի տղա» դարձվածն օրինակ ռուսերենում կհնչի «сын домостроителя», որ ռուսախոս մարդու զարմանքը առաջ կբերի:

Եվ լեզվական ցանկացած երևույթ քննելիս առաջ է գալիս մի հարց, որին ոչ մի կերպ հնարավոր չէ հստակ պատասխանել. խոսքը լեզվական երևույթի առաջացման ժամանակին և դրդապատճառներին է վերաբերում, որին ուսումնասիրողները առանց բացառության միշտ մոտավոր պատասխան են տալիս:

Ինչքա՞ն ժամանակ պետք է մարդը անցներ, որպեսզի ունենար գրաբարի նման բարդ լեզվական համակարգ: Ինչքա՞ն ժամանակ պետք է անցներ, որ այդ համակարգը տարրալուծվեր, ծներ ժառանգորդներ և վերընձյուղվեր բարբառների մեջ: Սրանք փիլիսոփայական հարցեր չեն, որոնց կարելի է երկդիմի պատասխանել, սակայն ճշգրիտ պատասխանել սրանց՝ նույնպես հնարավոր չէ: Եվ չնայած մարդու բազմաթիվ հայտնագործություններին և քաղաքակրթության զանազան ձեռքբերումներին, այս հարցերի պատասխանները այսօր էլ հստակ չեն, եթե չասենք՝ անհնարին: Դրանցից մեկը կես-կատակ, կես-լուրջ հաճախ է տրվում. ո՞ր պահից և ո՞ր ավագահատիկից հետո է ավագաբլուրը դադարում բլուր լինելուց: Կա՞ մի ավագահատիկ, որ իր վրա կրում է այդ փոխակերպման որոշակիությունը: Այստեղ փիլիսոփայական լեզվով ասած՝ գործ ունենք դիլեմայի հետ, այսինքն, յուրաքանչյուր ավագահատիկից հետո բլուրն այլևս նախկինը չէ, սակայն արտաքուստ՝ նաև նախկինն է, այսինքն փոփոխության պահը ոչ մի կերպ հնարավոր չէ ճշգրիտ ասել:

Այսքան անորոշ է նաև լեզվական երևույթի առաջացման պահը արձանագրելը, չնայած փորձում ենք քննարկել նրանց ընթացքը, ծագումնաբանությունը կամ՝

դրդապատճառները: Այս անորոշությունը կա նաև դարձվածքի որպես լեզվական երևույթի առաջացման պարագայում, եթե փորձենք դարձվածքի առաջացման կոնկրետ ժամանակ նշել կամ՝ արձանագրել, թե ո՞ր պահին և ի՞նչ հանգամանքներում է ձևավորվել փոխաբերական բառակապակցությունը: Պակաս կարևոր չէ հասկանալ, նաև, թե ինչո՞ւ է լեզվի կրողը զգում փոխաբերական խոսքի կարիքը: Ինչո՞ւ, օրինակ, միջնադարի հայ մարդը «մեռնել» փոխարեն ասել է «մահ ճաշակել», աղոթելու փոխարեն՝ «աղօթս նուիրել», մեղքի պատճառի փոխարեն՝ «արմատ մեղաց» և այլն: Որքան էլ, որ գիտնականը կոչված է վեր հանելու երևույթների պատճառահետևանքային կապերը, լեզվական երևույթների ճշգրիտ պատասխաններ, սակայն, ոչ միշտ է հնարավոր տալ:

Դարձվածքի պարագայում հստակ է մի հանգամանք. գործ ունենք երևույթների անսպասելի համատեղման հետ, կամ որ ավելի ճիշտ է առարկային մի այլ առարկայի գործողության վերագրման հետ, որտեղ նկատված «ներքին կապի» հիման վրա՝ փորձ է արվում բառն օգտագործել նմանեցված երևույթի իմաստային դաշտում: Ասենք, ունենք «սրտխառնոց» և «փսխել» երևույթները: Ունենք նաև «սիրտ հետ տալ» դարձվածքը, որտեղ կերակուրը ստամոքսից վերադարձնելու գործողությունը վերագրված է սրտին, նկատելով, որ այդ երևույթի ժամանակ զգացողություն է լինում, որ «սիրտը դուրս է գալիս»:

Ինչպես նկատվել է ուսումնասիրողների կողմից, դարձվածքի առաջացման պատճառ են դառնում հիմնականում **փոխաբերությունը**, **համեմատությունը**, **չափազանցությունը**, **շրջասությունը** և այլ ոճական հնարաններ:

Ծագումնաբանական առումով դրանք հիմնականում ունենում են հեղինակային ծագում, սակայն լեզվի խոսակցական ակտիվ շերտում հայտնվում և տարածում են ստանում այն դարձվածքները, որոնք մոտ են ժողովրդական մտածողությանը:

Սրանց մեջ մի զգալի մաս են կազմում **աստվածաշնչյան ծագում** ունեցող դարձվածքները, որոնք ընդհանրական գործածություն են ստացել թերևս վաղ միջնադարից, ինչպես՝ **արգելված պտուղ**, **Նոյի ագռավ**, **քավության նոխազ**, **Սողոմ-Գոմոր**, **բարի սամարացի**, **փարիսեցի մարդ**, **խաղաղության աղավնի**, **դրախտի դուռ**, **դժոխքի բաժին** և այլն: Այս դարձվածքներից յոթաքանյուրի հիմքում աստվածաշնչյան ծանոթ մի պատում կա, որոնց շարունական պատմելն ու կրկնելը պատճառ է դարձել, որ առաջանան այդ պատմությունների խորհուրդները ընդհանրացնող դարձվածքները:

Դարձվածքների թիվը Գրիգոր Տաթևացու միայն «Գիրք քարոզութեան» Ձմերան հատորում գերազանցում է մի քանի տասնյակը, որոնց մեջ գերակշիռ թիվ են կազմում անվանական և բայական դարձվածքները: Ոճական այս հնարանքի այսչափ առատությունը պայմանավորված է գրքի շարադրանքի ընտրությամբ. «Գիրք քարոզութեան» հատորները կենդանի ունկնդրին ուղղված ոգեշունչ քարոզների

ժողովածու են, և հեղինակը խոսքը լսելի, կենդանի, հետաքրքրաշարժ դարձնելու համար հաճախ է դիմել գեղարվեստական այս հնարանքին:

Իմաստաբանական առումով սրանց զգալի մասն իհարկե, ինչպես ասացինք, աստվածաշնչյան թեմաներին է աղերսվում, ինչպես, օրինակ՝ **անմահության կերակուր, արեգակն արդարության, դիրանցուկ մարմին, դիրասահութիւն ի մեղս, գերագանց յղութիւն, ի Վերին գաւառն** (արքայություն), **ճանապարհ մարդեղության** (Քրիստոսի երկրային կյանքը), **եկամուտ կիր(ք, անհարագատ, ոչ բնորոշ կրքեր), քաղցր մարդասիրութիւն** (աստվածային սերը մարդու նկատմամբ), **զգեստ սրբութեան, ոսկեղէն բնութիւն** (անթերի, կատարյալ, ի սկզբանէ տրված բնություն), **գաղութս նուիրել, զմահ ճաշակել, ի բոլոր սրտէ դիմել, յորովայնէ սրբեցաւ** և այլն:

Փոխաբերական իմաստով են կառուցված **արեգակն արդարության, արմատ մեղացն, դիրասահութիւն ի մեղս, ի վերին գաւառն, գարուն հոգւոյ, զանձրն գիտութեան, հեթանոսք ցամաքեալ** դարձվածքները:

Հասարակական կյանքին են վերաբերում **բազմադիմի շնորհօք զընդարձակագոյն գութն զքաղցր մարդասիրութիւն** դարձվածքները:

Կան փոխաբերական դարձվածքներ, որոնց համեմատության եզրը բնության այս կամ այն երևույթն է. **անձրն** գիտութեան (գիտելիքների առատություն), **արմատ** մեղացն (մեղքի պատճառ), **բոյսք** բարեաց (բարի գործեր), **գարուն** հոգւոյ (հոգևոր վերագարթոնք), **լոյսն** գերագանցիկ (շատ ուժեղ լոյս), **կաթիլ ջրոյ** մխիթարութեան (մխիթարության չնչին չափ), հեթանոսք **ցամաքեալ** (սին դարձած հեթանոսեր), յիմանալի **ծով** (գիտելիքների ամբողջություն), **ոսկեղէն բնութիւն** (անթերի, կատարյալ բնություն), **պտուղ** առաքինութեան (առաքինի գործեր), **ցօղն** կենաց (կենարար, կենսատու ցող). «Եւ մեծատունն խնդրեց յողորմածէն Աբրահամու և **կաթիլ ջրոյ մխիթարութի**, ոչ գտաւ»¹. «մերժէ զմեղս և տայ զշնորհս սակայն մնայ **արմատ մեղացն** և դիրասահութի իմեղս»². «Անձրն է բանն **պըտղաբերեալ ցօղն** հոգին սուրբ գուարթարար և յորդ...»³:

Որոշ դարձվածքներ կազմված են չափազանցության կամ՝ իմաստի շեշտադրման ճանապարհով, որտեղ փորձ է արվում անչափելիին մարդու համար հասկանալի մեծություններով ներկայացնել. **մեծ խոհեմութիւն, մեծագոյն սէր, զընդարձակագոյն գութն** և այլն:

Ունենք «գերագանց» բառի հաճախակի կիրառություն, որտեղ առաջնային է դարձել իմաստի շեշտադրումը, ինչպես օրինակ՝ **լոյսն գերագանցիկ** («Այլ յորժամ յաջորդէ գարունն և հնչէ հողմն, հարաւոյ իջանէ լոյսն գերագանցիկ»⁴. **գերագանց**

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, *Գիրք քարոզութեան Չմերան հատոր*, Կ.Պոլիս, 1740թ., էջ 12:

² Նույն տեղը, էջ 19:

³ Նույն տեղը, էջ 17:

⁴ Նույն տեղը, էջ 12:

յղութիւն (կատարյալ հղիություն). **գերազանց խոնարհութիւն** (անթերի, կատարյալ խոնարհությունն), **գերազանց շնորհ** (անգերազանցելի շնորհ):

Ինչպէս հայտնի է, շրջասությունը մի բառի կամ արտահայտության փոխարինումն է նույնիմաստ նկարագրությամբ, որի հետևանքով ասելիքն ավելի պատկերավոր է դառնում:

Շրջասության ճանապարհով են կազմված **արեգակն արդարութեան (փոխանակ՝ Քրիստոս), ի վերին գաւառն (փոխանակ՝ երկինք), ցօղն կենաց (փոխանակ՝ հավատ)** դարձվածքները:

«Գիրք քարոզութեան» Ձմերան հատոր դարձվածքների մի մասը նույնիմաստ կիրառություն ունի նաև արդի հայերենում, ինչպէս օրինակ **լոյսն գերազանցիկ (գերազանց լոյս), արեգակն արդարութեան (արեգակն արդար), ճանապարհ մարդեղության և այլն:**

Բերում ենք «Գիրք քարոզութեան» Ձմերան հատոր դարձվածքների արդի հայերենյան տարբերակները.

բազմադիմի շնորհօք - շնորհաշատ, շատ շնորհալի

լոյսն գերազանցիկ - շատ ուժեղ լոյս

ջերմն սերն - լիարժեք, համապարփակ սեր

զգերազանց յղութիւն - կատարյալ հղիություն

գերազանց խոնարհութիւն- անթերի, կատարյալ խոնարհություն

արեգակն արդարութիւն- ամենարդար, բացարձակ արդար

զբորբոքեալ սերն - ուժգին սեր

արմատ մեղացն - մեղքի պատճառ

դիրասահութիւն ի մեղս - հեշտությամբ մեղքի մեջ ընկնելը

ի վերին գաւառն - երկնային տնօրինություն

գարուն հոգւոյ - հոգու վերազարթոնք

կաթիլ ջրոյ մխիթարութեան - մխիթարության չնչին չափ

ճանապարհ մարդեղութեան - մարդացման ընթացք

ցօղն կենաց - կյանք տվող, կենսատու

զանձրն գիտութեան - գիտելիքների առատություն

հեթանոսք ցամաքեալ - սին դարձած հեթանոսներ

հրեղէն լեզուան - ազդեցիկ խոսք

եկամուտ կրից - անհարազատ, ոչ բնորոշ կրքեր

մեծ խոհեմութիւն - շատ խոնարհ
զքաղցր մարդասիրութիւն - նվիրական, հաճելի մարդասիրություն
զընդարձակագոյն գութն - ընդգծված խիղճ
յիմանալի ծովէ - գիտելիքների ամբողջություն
զհուր մեղաց -մեղքի պատճառով առաջ եկած զգացողություն
զգուարթութիւն հոգևոր - ուժգին ուրախություն
զգէստ սրբութեան - մաքրող աղտերից
դիրանցուկ մարմնով – ժամանակավոր, անցողիկ մարմնով
անմահութեան կերակուր – հոգևոր, հավատանվեր գործեր
պտուղ առաքինութեան - առաքինի գործեր
ոսկեղէն բնութիւն - անթերի, կատարյալ բնություն

SUSANNA GRIGORYAN-Semantic analysis of the nominal stable-phrases of the “Winter tome” of the “Preaches book” Grigor Tatevatsi.-The number of nominal stable-phrases only in " Winter tome " of the “Preaches book” Grigor Tatevatsi that number is more than a few dozen. They mostly take their roots from the Bible, or they are based on social phenomena, and more often on natural phenomena.

СУСАННА ГРИГОРЯН - Семантический анализ номинальных фразеологических оборотов "Зимнего тома" Книги проповедей Григора Татеваци.- В "Зимнем томе" Книги проповедей Григора Татеваци число номинальных фразеологических оборотов превышает несколько десятков. Они в основном свои корни берут или из Библии, или же они основаны на общественных явлениях, а чаще - на природных явлениях.